

I skärningspunkten mellan religionsfrihet och yttrandefrihet – rättsliga reflektioner

Anna-Sara Lind

Anna Sara Lind är professor i offentligt rätt vid juridiska fakulteten i Uppsala.

1 Inledande ord

Religionsfriheten är ständigt och alltjämt i fokus för samhällsdebatten. Den ges politisk betydelse, den får sägas ha etiska implikationer och den väcker reaktioner av olika slag. I den rättsliga kontexten har religionsfriheten visat sig få stor betydelse på olika sätt, eftersom den är central för våra mänskliga rättigheter. I människorättskonventionerna stadgas religionsfriheten till exempel i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, FN:s konvention om de medborgerliga och politiska rättigheterna samt Europarådets centrala Europakonvention till skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (Europakonventionen). I den svenska grundlagen, regeringsformen, är religionsfriheten upptagen som en grundläggande rättighet. Sedan år 2009 är EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna (EU-stadgan) också juridiskt bindande och anges i artikel nummer 10 religionsfriheten.¹

Varför är då religionsfriheten omhuldad i dessa centrala, mest grundläggande rättsliga dokument? Jo, att värna religionsfriheten är ett sätt att verka för att förföljelse och förtryck motverkas. Att skapa ett rättsligt skydd för religionsfriheten är ett sätt att skapa ett samhälle där acceptans och tolerans för olikheter och för religiösa minoriteter värnas. På så sätt skapas också ett samhälle där fruktan inte ska sätta agendan. Att skydda religionsfriheten har för moderna länder varit ett sätt att ta klivet in i den moderna tiden, där religionens frid också innebär att religionen inte styr utan där demokratin med dess skydd för minoriteter (inklusive demokratiska minoriteter) faktiskt kan verka. I den svenska historien har framväxten av en religionsfrihet för alla tagit sin tid. Efter att ha särreglerat vissa religioner och övertygelser under århundraden, ja rentav förbjudit annan tro än det som var majoritetens och statens valda religion, så var det först på 1950-talet som religionsfriheten blev svensk lag. Religionen och medborgarskapet var sammanbundna och den kristna läran dominerade.²

Friheten från förföljelse som ett slags grundläggande förutsättning och argument för ett skydd för religionsfriheten är dock något som ständigt måste bekräftas och påminnas om. Vi ser det bland annat när det gäller konstnärliga yttranden,³ ungdomars uttryck för religiositet i skolan,⁴ demonstrationer i anslutning till religiösa byggnader⁵ samt hur konvertiter behandlas i olika religiösa sammanhang och i mötet med myndigheter.⁶ Gemensamt för dessa exempel är att de visar på att religionsfriheten ytterst sällan står helt ensam; i mötet med andra rättigheter prövas

¹ Se Bull & Lind, i SOU 2008:43, s. 19.

² SOU 1994:42 s. 95.

³ Se t.ex. *Ecce Homo* utställningarna, [https://sv.wikipedia.org/wiki/Ecce_Homo_\(utst%C3%A4llning\)](https://sv.wikipedia.org/wiki/Ecce_Homo_(utst%C3%A4llning)) samt Dan Parks konst i Malmö.

⁴ Kristna ungdomar utsatta i skolan, SKR:s rapport från 2020, <https://www.skr.org/ny-rapport-varannan-kristen-ungdom-upplever-sig-krankt-for-sin-tro/>

⁵ NMR:s demonstrationer vid judiska församlingar är exempel på det. Jämför Anna Jonsson Cornells och Thomas Bulls artikel *Föreningsfrihet och förbudet mot rasistiska organisationer – några rättsliga iakttagelser och en rättspolitisk spaning*, där författarna dock ensidigt fokuserar på demonstrationsfriheten.

⁶ Se t.ex. <https://www.dagen.se/nyheter/2011/09/22/det-var-manniskor-som-kom-till-tro-de-dar-dagarna/>.

religionsfriheten och kan rentav begränsas. I de fall som här räknas upp är det yttrandefriheten som utmanar och drar i våra föreställningar om vad religionsfriheten i dagens Sverige kan tänkas innebära. Idag kan vi säga att nästan alla former av religiöst utövande handlar om just yttranden, vilket innebär att samspelet mellan dessa rättigheter är avgörande för hur vi förstår vårt samhälle.

Jag ska nu reflektera kring de rättsliga ramar som omger grundläggande fri- och rättigheter samt mänskliga rättigheter.⁷ I fokus står den spännande dynamik som religionsfriheten och yttrandefriheten skapar. På ytan kan det se ut som att religionsfriheten och yttrandefriheten är två motpoler, ständigt i konflikt med varandra. Jag menar dock att det är en förenkling av hur rättsreglerna ser ut och hur den rättsliga praktiken ska förstås.

För att studera detta närmare och förklara det rättsliga ramverket har jag valt att inledningsvis kortfattat förklara vad grundläggande fri- och rättigheter samt mänskliga rättigheter betyder i vår rättsordning. Därefter sätter jag in religionsfriheten i den presenterade rättsliga kontexten och bekantar oss med ramverket och utformningen av detta för just religionsfriheten. Rättighetens inre kärna diskuteras först. Därefter vänds uppmärksamheten till rättighetens yttre gränser. Detta görs i syfte att peka på varför religionsfriheten måste förstås utifrån sina egna förutsättningar och kriterier. I den avslutande delen återknyter vi till tematiken rörande rättigheter i konflikt. Där beskrivs några avgörande faktorer som lett till hur religionsfriheten kommit att förstås i vår samtid och hur intimt kopplad den är till den mest centrala rättigheten för vår svenska demokrati, yttrandefriheten. Genomgående kommer jag med hjälp av konkreta exempel illustrera de presenterade tankegångarna och hur religionsfriheten kommer till **uttryck**.

2 Grundläggande fri- och rättigheter samt mänskliga rättigheter – rättsliga utgångspunkter

Juridik handlar om att tolka regler för att kunna tillämpa dem i konkreta situationer. När rättstillämpare tolkar för att sedan tillämpa, så måste de göra det på ett visst sätt. I de olika rättsordningarna som nämns i detta bidrag och där religionsfriheten regleras används rättskällor för att förstå vad reglerna betyder. Rättskällorna är hierarkiskt ordnade. I den svenska kontexten kan vi konstatera att lagen är den viktigaste rättskällan, därefter följer våra omfattande förarbeten som hjälper oss att förstå vad lagen innebär. Sedan kommer praxis från domstolar och sist doktrin (rättsvetenskapliga analyser).⁸ Inom respektive rättskälla finns också dimensionen att vissa källor är mer auktoritära än andra. Grundlagen har högre auktoritet än lag och lag är i sin tur tyngre än förordning.⁹ Grundlagen är vidare svårare att ändra än lag och förordning. För en grundlagsändring krävs två likalydande beslut från riksdagen, dock med mellanliggande val.¹⁰ Detta innebär ett viktigt skydd för våra rättigheter; eftersom de är i

⁷ De senaste åren har två banbrytande rättsvetenskapliga avhandlingar om religionsfriheten publicerats. Victoria Enkvist disputerade år 2013 i konstitutionell rätt på avhandlingen "Religionsfrihetens rättsliga ramar" och Kavot Zillén i medicinsk rätt med avhandlingen "Hälso- och sjukvårdspersonalens religions- och samvetsfrihet". Båda utvecklar diskussionen om religionsfrihetens yttre och inre kärna på ett djuplodande sätt.

⁸ Detta är summariskt beskrivet och kan nyanseras ytterligare, beroende på vilket juridiskt område det handlar om. I civilrätten finns det rättskällor som inte har samma tyngd i den offentliga rätten och vice versa.

⁹ Detta har bl.a. att göra med det vi omnämner som den formella lagkraftens princip; grundlag kan endast ändras eller upphävas genom grundlag, aldrig genom lag. Se 8 kap. 18 § regeringsformen.

¹⁰ 8 kap. 14 § RF.

grundlag är de svårare att ändra än andra rättigheter som kan återfinnas i vanlig lag. Vi får anledning att återkomma till [detta](#).

1 kap. regeringsformen har rubriken statsskicket's grunder. I dess första paragraf kommer tre grundbultar för den svenska samhällsordningen till uttryck. I det första stycket anges folksuveräniteten, att all offentlig makt utgår från folket. I det andra stycket står det skrivet att det är den fria åsiktsbildningen som skapar vårt representativa styre genom de fria, allmänna och hemliga valen. I det tredje stycket framhålls legalitetsprincipen, dvs. den grundläggande rättsstatliga tanken att den offentliga makten utövas under lagarna.

Med den *fria åsiktsbildningen* avses de politiska opinionsfriheterna som kommer till uttryck i 2 kap. regeringsformen, ett kapitel som inbegriper de grundlagsstadgade fri- och rättigheterna. En nogsam läsning av detta kapitel visar att vissa rättigheter inte alls kan begränsas, att andra rättigheter kan begränsas men endast på ett visst sätt som anges i grundlag och slutligen att det finns grundläggande fri- och rättigheter som kan begränsas på det sätt som de ”vanliga” normgivningsreglerna i grundlagen anger.

Det här betyder, sammanfattningsvis, att lagstiftaren måste respektera detta system som är konstruerat på så sätt att rätten ska hänga samman. Genom att i grundlagen – som har en särskild ställning – inkludera grundläggande rättigheter och särskilda regler som försvårar begränsningar av dessa rättigheter så har man valt att lyfta fram dessa rättigheter som särskilt viktiga och skyddsvärda. Lagstiftaren har därmed valt att begränsa sin makt i förhållande till människorna i riket och den offentliga makten ska respektera dessa regler. Grundlagsstadgade fri- och rättigheter är maktbegränsande; det allmänna skyddar människor mot sig själv.

Grundlagens grundläggande struktur och systematik får också betydelse för rättstillämparen. Det gäller såväl domstolar som myndigheter och de som ges till uppgift att utöva offentlig makt. I kommuner, inklusive regioner, får det betydelse för hur politiken kan utformas och hur handläggare och tjänstemän arbetar. Det får betydelse för beslut i enskilda fall, men också hur man lägger upp arbetet på längre sikt. Detsamma gäller för tjänstemän vid myndigheter. Alla dessa är – om än på olika sätt – uttolkare av rätten och rättstillämpare. Det är inte alltid lätt att förstå de uppgifter och roller man har som offentligt anställd eller som förtroendevald. En politiker i kommunal förvaltning kan ju också vara den som fattar förvaltningsrättsliga beslut som innebär maktutövning i förhållande till den enskilde. Skillnaden mellan politiken och besluten är dock oerhört viktig att förstå för att inte rättigheter ska hanteras eller begränsas på ett otillåtet sätt.¹¹ Det är också denna skillnad som i det enskilda fallet kan utgöra förverkligandet av en fri- och rättighet för den enskilde.

När rätten ändras, när rättigheter förändras och utvecklas så ska alla vi som arbetar i offentliga verksamheter faktiskt följa med och förverkliga det som gäller rättsligt. Rättslig förändring kan dock ta tid, vilket i sig kan vara bra – särskilt när det handlar om grundläggande rättigheter. En viss tröghet motverkar auktoritära krafter och brukar i sig beskrivas som ett skydd för

¹¹ Frågan om slöjförbud har kommit att bli en högaktuell fråga där beslut i enskilda fall ibland ställs mot generella beslut av ordningskaraktär. Jämför Per-Erik Nilssons bidrag *Symbolernas politik och viljan att förbjuda* – en religionssociologisk diskussion om kommunala slöjförbud i Sverige. Se också Annika Nilsson, *Mänskliga rättigheter i kommunal kontext*, s. 122.

minoriteter, ett skydd mot majoritetens diktatur. Tanken med de mest grundläggande reglerna är också att skapa ett stabilt samhälle över tid, där ansvar och legitimitet säkerställs för de viktigaste funktionerna och frågorna i samhället.

Ett grundläggande konstitutionellt drag i den svenska kontexten är att Sverige räknas som ett dualistiskt land. Det innebär att de internationella konventioner som Sverige ratificerar inte per automatik blir svensk lag (och därigenom blir en direkt tillämplig rättskälla). Dessa konventioner utgör dock tolkningsdata. Undantaget som bekräftar regeln är Europakonventionen som sedan 1995 är svensk lag och vars betydelse särskilt lyfts fram i grundlagen.¹² Europakonventionen har som sin främsta uttolkare Europadomstolen i Strasbourg som sedan decennier utvecklar praxis om rättigheterna som stadgas i konventionen. Sedan 2020 är också FN:s barnkonvention svensk lag.¹³ Denna konvention har en särskild kommitté som övervakar hur konventionsstaterna efterlever konventionen.¹⁴

Såsom rätten utvecklats de senaste decennierna kan vi dra slutsatsen att fler grundläggande fri- och rättigheter regleras i grundlag, att Sverige ratificerat allt fler internationella konventioner som stadgar mänskliga rättigheter samt att fler konventioner blivit inkorporerade i svensk rätt. Detta innebär att vi idag har fler regelskapande aktörer (riksdag, Europadomstolen, EU-domstolen, etc.), att antalet rättskällor blivit fler och att det rättsliga regelverket i Sverige idag inbegriper flera rättssystem. Det ställer krav på förståelse och kompetens på alla oss som bidrar till förverkligandet av det offentliga Sverige.

3 Religionsfriheten i en rättslig kontext

Förverkligandet av religionsfriheten har ytterst sällan enbart med religionsfriheten som sådan att göra. I vår grundlag är detta alltsedan 1970-talet klart och tydligt. Det är därför grundläggande fri- och rättigheter i form av de politiska opinionsfriheterna regleras på det sätt som uttrycks i 2 kap. 1 § regeringsformen. Paragrafen listar sex punkter: 1) yttrandefrihet, 2) informationsfrihet, 3) mötesfrihet, 4) demonstrationsfrihet, 5) föreningsfrihet och 6) religionsfrihet. Religionsfrihetens innersta kärna är i den svenska grundlagen absolut och kan inte begränsas. Religionsfriheten är snävt formulerad i grundlagen, men den är också en absolut rättighet och kan inte alls begränsas.¹⁵

Men skyddet för religionsfriheten återfinns inte endast där i punkten 6. Religionsfriheten skyddas också genom de fem inledande punkterna. Denna dimension av vår grundlag bör lyftas fram tydligare när vi talar om religionsfriheten. Den religiösa yttrandefriheten skyddas genom yttrandefriheten och får endast begränsas på det sätt som yttrandefriheten får begränsas.¹⁶ Den

¹² Se 2 kap. 19 § RF. SOU 2008:125, prop. 2009/10:80.

¹³ SOU 2016:19 samt SOU 2020:63.

¹⁴ Thorburn Stern, Rebecca, Kommunerna, barnkonventionen och barnet som rättighetsbärare. Se också Åhman, Karin, Barnkonventionen i svensk rätt.

¹⁵ Detta följer av 2 kap. 1 § 6 p. och 2 kap. 20-21 §§ regeringsformen.

¹⁶ Jämför NJA 2005 s. 805, det s.k. Åke Green-fallet. Se också Karin Åström & Malin Eklund Wimelius, Religionsfrihetens rättsliga ramverk och polisens arbete, där det så kallade ”torgpredikantmålet” behandlas, s. 60.

ger också religionsfriheten ett ytterligare skydd genom grundlag som kan vara starkare än det som uttrycks genom artikel 9 EKMR.)¹⁷

Men en rättighet får inte enbart sitt innehåll och sin räckvidd bestämd av hur den uttrycks i sin ordalydelse eller hur den tolkas av rättstillämpare. Det finns också andra rättsliga faktorer som påverkar. Exempel på sådana är rättsprinciper som genomsyrar vårt rättssystem, även om de inte alltid är skrivna i lag. Proportionalitetsprincipen är ett exempel på det. Den kommer till uttryck i alla de rättssystem som omnämns i denna text. Med denna princip avses att en rättighet kan endast begränsas om begränsningen fyller ett legitimt mål och om begränsningen är ett sätt att nå målet. Viktigt att lyfta fram är också att det finns olika diskrimineringsregler i såväl Europakonvention som diskrimineringslagen som också kan påverka den juridiska analysen. De villkor och krav som till exempel ett arbete ställer för anställning eller praktik får inte särskilt missgynna vissa arbetssökande eller praktiksökande, såvida dessa villkor inte har ett berättigat syfte och anses lämpliga och nödvändiga enligt diskrimineringslagen eller artikel 14 Europakonventionen. De krav och villkor som uppställs måste anses ha ett berättigat syfte, olikbehandlingen får inte vara otillåten rättsligt talat. Den svenska regeringsformen, EU-rätten och Europakonventionen innehåller alla regler för att förhindra osaklig och otillåten olikbehandling, så kallad diskriminering. Dessa regler har kommit att bli allt viktigare i uttolkandet av rättigheternas innehåll och räckvidd och har tjänat som en hävstång i utvecklingen av den rättspraxis som idag råder.¹⁸

Religionsfriheten skyddar främst rätten att ha en viss religion eller tro. Den omfattar dels den absoluta rätten att få ha en religion eller tro, dels rätten att utöva sin religion eller tro genom till exempel gudstjänst och ritualer. Vi har här sett att det går att tala om en religionsfrihetens innersta kärna, rätten att ha en tro eller övertygelse, som i sin tur inte kan begränsas. Men dessutom finns en yttre sfär av religionsfriheten som går att begränsa och som handlar om att få utöva sin tro. I de fallen blir ofta frågan om hur begränsningar görs och vad som anses vara tillåtna begränsningar avgörande. Det finns flera exempel som illustrerar detta och som inkluderar såväl religions- som yttrandefriheten.

4 Om en inre kärna av rättigheter

Europakonventionen skyddar, liksom regeringsformen, religionsfrihetens kärna. Rätten att få ha en personlig övertygelse tillhör således den inre kärnan av religionsfriheten som enligt artikel 9 EKMR inte får begränsas. Denna rätt innefattar en frihet att fritt få välja, behålla och ändra sin religion eller tro. Religionsfrihetens kärna utgörs således av den absoluta religionsfriheten, en rättighet som inte kan begränsas såsom den också uttrycks i den svenska grundlagen. Dess tillämpningsområde är därmed mycket snävt. Exempel på situationer där rätten att ha en

¹⁷ Europakonventionen är svensk lag med det särskilda omnämmandet i 2 kap. 19 § RF. Se Linds resonemang i Borevi, K, Leis-Pieters, A, & Lind, A-S, Layers of inconsistency. A Multidisciplinary analysis of the Swedish National Agency on Education's guidelines on Muslim headscarf, i: Lind, A-S, Lövheim, M, & Zackariasson, U, (red.), Religion, Law and Democracy - New challenges for society and research, Impact of Religion, Nordic Academic Press, 2016, s. 179-198. Se även Enkvist, Victoria, Religionsfrihetens rättsliga ramar, Lustus förlag 2013, s. 84-122 samt s. 261-262.

¹⁸ Vi kan också konstatera att reglerna i de olika systemen till stor del överlappar. Troligtvis skulle en prövning utifrån diskrimineringsskyddet i artikel 14 EKMR i samband med rätten till religionsfrihet i artikel 9 EKMR resultera i samma bedömning, då bedömningen även i det fallet omfattar huruvida det i den konkreta situationen finns objektiva och rättfärdiga ändamål som är proportionerliga i förhållande till det legitima ändamålet.

religion eller tro kan anses kränkt är när personer tvingas byta, ändra eller överge sin religion eller tro, när enskilda bestraffas på grund av sin övertygelse och när enskilda mot sin vilja tvingas uppge sin övertygelse. Det är inte alla övertygelser som omfattas av religionsfriheten, vilket framgår av Europadomstolens praxis.¹⁹ Domstolen anger att som skyddsvärda övertygelser räknas världsreligionerna och olika varianter av dessa.

Konventionsstaterna har ett mycket begränsat utrymme att avgöra om en religion eller tro är skyddsvärd. Europadomstolen har noggrant understrukit att det inte är staten som ska avgöra om en övertygelse är sann eller socialt godtagbar. I fallet *Campbell och Cosans mot Storbritannien* fastställde Europadomstolen att uttrycket ”beliefs” i artikel 9 EKMR ”denotes views that attain a certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance”. I detta inkluderas dock inte en rätt att avgöra om trosuppfattningen är legitim eller inte. Vad som utgör en skyddsvärd tro eller religion handlar således i grunden om enskildas subjektiva upplevelser, vilket kan skapa svåra gränsdragningar. Det har också lett till att Europadomstolen varit generös i sin bedömning av vad som utgör en skyddsvärd övertygelse enligt artikel 9.

Exempel på när det är just den inre kärnan, den absoluta rättigheten som inte går att begränsa, är rätten att själv välja vad man ska tro på. I relation till yttrandefriheten ser vi att dess kärna också innebär rätten att få ha de politiska åsikter man vill. Dessa ”kärnor” har också en negativ dimension; det allmänna får inte tilltvinga sig information om vad ens religiösa övertygelse eller politiska åsikter handlar om. Det allmänna kan heller inte tvinga individer att tillhöra en viss religion.

5 Rättighetens yttre gränser – en fråga om begränsningar eller rättigheter?

Den relativa rätten att få utöva sin religion eller tro omfattar ett brett område av religionsfriheten och denna del av rättigheten är möjlig att begränsa. Detta framkommer tydligt när vi studerar artikel 9 i Europakonventionen närmare.

Uppräkningen av vilka uttryck (manifestationer) som omfattas av artikel 9 Europakonventionen är inte uttömmande i Europadomstolens praxis. Det beror på att en manifestation av övertygelsen i vissa fall kan vara svår att förena med bland annat andras grundläggande fri- och rättigheter. Över tid har detta också förändrats i Europadomstolens praxis. I äldre praxis fastställdes vissa kriterier för vad som kan utgöra ett skyddsvärd uttryck (manifestation) av religion. Ett sådant kriterium är det krav på samband mellan övertygelse och uttryck som först slogs fast av Europakommissionen i avgörandet *Arrowsmith mot Storbritannien*. I målet skiljde kommissionen mellan handlingar som är motiverade och påverkade av en trosuppfattning, till skillnad från sådana som är manifesterade av en sådan. Den första kategorins handlingar faller vanligtvis utanför det skyddade området för religions- och samvetsfriheten, medan den andra kategorins handlingar faller innanför.

Europadomstolen har dock kommit att fästa allt mindre vikt vid bedömningen av vad som utgör en skyddsvärd manifestation. Fokus läggs idag istället på om manifestationen kan begränsas genom ordalydelsen i artikel 9.2 Europakonventionen och den enskildes uppfattning om vad som utgör en religiös manifestation. En bedömning av handlingens samband med övertygelsen verkar enbart företas om sambandet anses oklart eller tvivelaktigt. Ett exempel på ett sådant

¹⁹ Se Europadomstolens dom i målet *Pretty mot Storbritannien*.

avgörande är fallet *Leyla Şahin mot Turkiet*, där Europadomstolen istället för att analysera uttrycket i samband med religionen, lade vikt vid att bedöma om det finns legitima skäl för att begränsa religionsutövningen i enlighet med artikel 9.2. Frågan som där var upppe för bedömning var rätten att få bära slöja offentligt.

I avgörandet *Eweida m.fl. mot Storbritannien*, fastslog Europadomstolen att kravet på nära samband ska avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet och att det som regel inte kan krävas av den enskilde att visa att handlingen gjorts i syfte att uppfylla en religiös plikt. Europadomstolen har således under åren kommit att betrakta manifestationen mer generöst. Utvecklingen är rimlig då domstolen direkt kan avgöra om en viss åtgärd medfört en begränsning av den enskildes religionsfrihet och om begränsningen varit legitim, det vill säga om åtgärden varit nödvändig med hänsyn till vissa angivna intressen i artikel 9.2 Europakonventionen.

Det område som hör till den yttre sfären av religionsfriheten kan således i vissa fall och under vissa omständigheter begränsas. Av artikel 9.2 EKMR följer att friheten att utöva sin religion eller tro får underkastas vissa begränsningar. När det fastslagits att en manifestation är skyddad i enlighet med artikel 9.1 och att den skyddsvärda manifestationen inskränkts av en medlemsstat, måste det avgöras om begränsningen av manifestationen är legitim och tillåten.

En medlemsstat kan begränsa rätten att utöva sin religion eller tro under förutsättning att begränsningen är föreskriven i lag (lag, författning, förarbeten eller i praxis, är tillräckligt tydlig, precis, tillgänglig och förutsebar) samt är nödvändig i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till den allmänna säkerheten, till skydd för allmän ordning, hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter. De olika legitima ändamål som uppräknas i artikel 9.2 har inte definierats eller avgränsats.

I en statlig utredning ställdes för några år sedan förslag om att man skulle uppställa vissa krav för att ett trossamfund skulle få statligt stöd.²⁰ Att ställa villkor för att erhålla stöd måste göras med försiktighet då flera grundläggande och mänskliga rättigheter kan vara aktuella. Om villkoren går ut på att begränsa till exempel yttrandefriheten måste dessa formuleras med försiktighet och i enlighet med det regelverk som grundlagen utgör. Om yttrandefriheten skulle vara mindre i ett religiöst sammanhang än i ett annat verkar lagstiftaren nästan tala emot sig själv, eller i varje fall emot tanken med att det fria ordet i ett svenskt sammanhang ska leda till ett demokratiskt samhälle. Yttrandefriheten är själva kärnan i demokratin såsom det uttrycks i grundlagen. Med snävare definitioner, om än något svåra att ringa in, så ter sig önskan att kunna begränsa religionsfriheten olycklig.

Huruvida en begränsning är legitim avgörs ytterst efter en rättslig avvägning mellan det allmännas intresse av att begränsa rätten att manifesteras sin religion eller tro och den enskildes intresse av att tillåtas manifesteras sin övertygelse. Frågan om en begränsning är nödvändig i ett demokratiskt samhälle har bedömts som mer angeläget än vilket intresse som föranlett begränsningen. I de fall där medlemsstater inskränkt enskildas konventionsrättigheter, har Europadomstolen generellt haft en restriktiv tolkning av nödvändighetskravet.

För att en begränsning ska anses vara nödvändig i ett demokratiskt samhälle, måste ett angeläget samhällsbehov (pressing social need) finnas, och begränsningen måste vara

²⁰ SOU 2018:18.

proportionerlig i förhållande till det skyddade intresset. Domstolen har konstaterat att ett anställningsavtal inte får innebära att enskilda berövas sina rättigheter enligt konventionen. Arbetstagarens avtalsfrihet ska därför inte kunna användas som ett argument för att avtala bort grundläggande fri- och rättigheter. Detta är tydligt i fallet *Eweida m.fl. mot Storbritannien* där en anställds rätt att bära slöja var uppe till bedömning. Slöjan är både ett uttryck (yttrandefrihet) och en religiös manifestation (religionsfrihet). I målet klargör domstolen att:

“Given the importance in a democratic society of freedom of religion, the Court considers that, where an individual complains of a restriction on freedom of religion in the workplace, rather than holding that the possibility of changing job would negate any interference with the right, the better approach would be to weigh that possibility in the overall balance when considering whether or not the restriction was proportionate.”

Domstolen har främst beaktat arbetstagarens valmöjlighet i bedömningen om begränsningen varit nödvändig i ett demokratiskt samhälle. Det kan således ifrågasättas om ett ingånget anställningsavtal alltid är frivilligt och om arbetstagare alltid har en verklig möjlighet att lämna sin tjänst. Den enskildes möjlighet att avstå ifrån att ingå ett anställningsavtal eller möjlighet att säga upp sin anställning av religiösa skäl, kan påverkas av ekonomiska eller sociala omständigheter. Samma resonemang kan föras kring en arbetssökandes situation där den sociala utsattheten kan upplevas som ännu starkare.

6 Avslutande reflektion

Under lång tid har religionsfriheten och yttrandefriheten beskrivits och omtalats som motstående rättigheter som representerar helt olika intressen. Jag menar att det finns mycket att vinna på att se skyddet för grundläggande rättigheter mer holistiskt; det är en helhet som består av enormt många olika delar. Dessa delar påverkar varandra, betonas lite olika över tid och får rättssystemet att utvecklas. Skyddet för grundläggande fri- och rättigheter samt mänskliga rättigheter är heller inte isolerat eller konstruerat i ett vakuum. Det är en del av en större konstruktion, rättssystemet som i sin tur förverkligar rättsstaten, demokratin och välfärdsstaten.

Synen på religionsfriheten har förändrats över tid. Rätten är inte densamma idag som den var för 70 år sedan när religionsfriheten blev en del av den materiella lagstiftningen i Sverige. Rättskällornas förändring och samhällsutvecklingen får ramarna runt religionsfriheten att förändras, vilket i sin tur påverkar tolkningen av religionsfriheten. Religionsfriheten har, i sina olika skiftningar, fått en starkare betydelse och starkare värde rättsligt med tiden. Det gäller framför allt det senaste decenniet. Religionen och den religiösa övertygelsen är något mycket intimt för människan. Något som inte har förändrats är just den dimensionen, precis som att religionsfriheten alltid har haft och har en stark koppling till ”andra” och sätter våra fördomar och synsätt på prov. Det blir tydligt när det gäller vår förmåga att förstå andras religion och de uttryck de kan ta sig. I dagens Sverige är det, liksom tidigare, påtagligt när det gäller religionsfrihetens koppling till etnicitet.

Hur religionsfriheten utvecklas framöver har vi makt över; som vi har sett i denna text så är juridiken inte statisk. Politiken och rättskällorna samspelar i viss mån och genom ansvarstagande politiska val måste juridiken utvecklas. Men för en samhällsutveckling som respekterar skyddet för grundläggande rättigheter måste politiker, tjänstemän och jurister våga

kliva in i de stora perspektiven och omfamna komplexiteten rättighetskyddets förverkligande innebär.

Källor

Offentligt tryck

Prop. 2009/10:80 En reformerad grundlag

SOU 2008:43, Tre rapporter till Grundlagsutredningen

SOU 2020:63 Barnkonventionen och svensk rätt

SOU 2018:18 Statens stöd till trossamfund i ett mångreligiöst Sverige

SOU 2016:19 Barnkonventionen blir svensk lag

SOU 2008:125 En reformerad grundlag

SOU 1994:42 Staten och trossamfunden

SOU 1993:40 Fri- och rättighetsfrågor

Litteratur

Bernitz, Hedvig & Enkvist, Victoria, (red.), Freedom of religion – an ambiguous right in the contemporary legal order, Swedish studies in European law, Vol. 14, 2020

Borevi, Karin, Leis-Pieters, Annette, & Lind, Anna-Sara, Layers of inconsistency. A Multidisciplinary analysis of the Swedish National Agency on Education's guidelines on Muslim headscarf, i: Lind, A-S, Lövheim, M, & Zackariasson, U, (Eds.), Reconsidering Religion, Law, and Democracy: New Challenges for Society and Research, Nordic Academic Press, 2016, s. 179-198

Bull, Thomas, & Lindström, Peter, Om att förebygga och utreda hatbrott, i: Larsson, Göran, Sorgenfrei, Simon & Viklund, Tanja, (red.), Religion, migration och polisiärt arbete, Studentlitteratur, 2020, s. 251-263

Bull, Thomas & Jonsson Cornell, Anna, Föreningsfrihet och förbudet mot rasistiska organisationer – några rättsliga iakttagelser och en rättspolitisk spaning, Svensk Juristtidning, 2020, s. 515-533

Christoffersen, Lisbet, Modéer, Kjell-Åke & Andersen, Svend, (red.), Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives, Djof Publishing, 2010

Enkvist, Victoria, Religionsfrihetens rättsliga ramar, Iustus förlag, 2013

Enkvist, Victoria, Lokrantz-Bernitz, Hedvig & Zillén, Kavot, Religionsfrihet – om rättsliga skiftningar och nyanser, Iustus förlag, 2020

Larsson, Göran, Sorgenfrei, Simon & Viklund, Tanja, (red.), Religion, migration och polisiärt arbete, Studentlitteratur, 2020

Nilsson, Annika, Mänskliga rättigheter i kommunal kontext, i: Lind, Anna-Sara & Namli, Elena, Mänskliga rättigheter i det offentliga Sverige, Studentlitteratur, 2017, s. 117-148

Nilsson, Per-Erik, Symbolernas politik och viljan att förbjuda – en religionssociologisk diskussion om kommunala slöjförbud i Sverige, i: Lind, Anna-Sara & Lundin, Olle, Mänskliga rättigheter i det lokala Sverige, Iustus förlag, 2021, s. 173-202

Thorburn Stern, Rebecca, Kommunerna, barnkonventionen och barnet som rättighetsbärare, i: Lind, Anna-Sara & Lundin, Olle, Mänskliga rättigheter i det lokala Sverige, Iustus förlag, 2021, s. 121-141

Zillén, Kavot, Hälso- och sjukvårdspersonalens religions- och samvetsfrihet, Iustus förlag, 2016

Åhman, Karin, Barnkonventionen i svensk rätt, i: Lind, Anna-Sara & Namli, Elena, Mänskliga rättigheter i det offentliga Sverige, Studentlitteratur, 2017, s. 179-192

Åström, Karin, & Eklund Wimelius, Malin, Religionsfrihetens rättsliga ramverk och polisens arbete, i: Larsson, Göran, Sorgenfrei, Simon & Viklund, Tanja, (red.), Religion, migration och polisiärt arbete, Studentlitteratur, 2020, s. 47-66